

आधुनिक मराठी साहित्यात सामाजिक सुधारणा आणि मानवी परिवर्तन

प्रा. तुपे भारती वामन

मराठी डिपार्टमेंट

Corresponding Author – प्रा. तुपे भारती वामन

DOI - 10.5281/zenodo.18654343

प्रस्तावना:

साहित्य हे समाजाचे आरसेच असते. समाजात घडणाऱ्या घटना, बदलते मूल्ये, संघर्ष, वेदना, आशा-आकांक्षा यांचे प्रतिबिंब साहित्यामध्ये उमटते. मराठी साहित्याचा इतिहास पाहिला असता, समाजसुधारणा आणि मानवी परिवर्तन यांचे सखोल दर्शन घडते. विशेषतः आधुनिक मराठी साहित्याने सामाजिक विषमता, अन्याय, शोषण, स्त्री-असमानता, जातिभेद, अंधश्रद्धा, ग्रामीण-शहरी संघर्ष आणि मानवी स्वातंत्र्य यासारख्या विषयांना केंद्रस्थानी ठेवले आहे. विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धापर्यंत म्हणजेच २००० सालापर्यंत मराठी साहित्यात सामाजिक बदलांचे प्रभावी चित्रण झालेले दिसते.

संशोधनाचा विषय व उद्दिष्टे:

संशोधनाचा विषय:

आधुनिक मराठी साहित्यातील सामाजिक सुधारणा व मानवी परिवर्तन यांचा अभ्यास.

संशोधनाची उद्दिष्टे:

1. आधुनिक मराठी साहित्यातील सामाजिक सुधारणांचा आढावा घेणे.
2. मानवी जीवनातील मानसिक, सामाजिक व नैतिक परिवर्तनाचा अभ्यास करणे.
3. प्रमुख साहित्यिक व त्यांच्या साहित्यकृतींमधील सामाजिक संदेश समजून घेणे.

4. साहित्य व समाजपरिवर्तन यातील परस्परसंबंध स्पष्ट करणे.

संशोधन पद्धती:

या शोध निबंधासाठी विश्लेषणात्मक व वर्णनात्मक पद्धती वापरण्यात आल्या आहेत.

- प्राथमिक स्रोत: कादंबऱ्या, कथा, कविता, नाटके, आत्मचरित्रे
- द्वितीयक स्रोत: साहित्य समीक्षा, संशोधन लेख, संदर्भग्रंथ

आधुनिक मराठी साहित्य : संकल्पना:

१९२० नंतरचे मराठी साहित्य 'आधुनिक मराठी साहित्य' म्हणून ओळखले जाते. या काळात व्यक्तिस्वातंत्र्य, वास्तववादी दृष्टीकोन, समाजाभिमुखता आणि मानवी जीवनातील गुंतागुंत यांचा विचार केंद्रस्थानी आला. साहित्य हे केवळ करमणुकीचे साधन न राहता सामाजिक जाणीव जागवणारे प्रभावी माध्यम बनले.

सामाजिक सुधारणांची पार्श्वभूमी:

महाराष्ट्रात समाजसुधारकांची परंपरा फार जुनी आहे. महात्मा फुले, राजर्षी शाहू महाराज, डॉ. बाबासाहेब

आंबेडकर यांच्या विचारांचा प्रभाव आधुनिक मराठी साहित्यावर खोलवर दिसतो.

- जातिभेद निर्मूलन
- स्त्री शिक्षण
- समता व बंधुता
- मानवतावाद

हे विचार साहित्यिकांनी आपल्या लेखनातून समाजापर्यंत पोहोचवले.

आधुनिक मराठी साहित्यातील सामाजिक सुधारणा:

१. जातिभेद व सामाजिक विषमता:

आधुनिक मराठी साहित्याने जातीव्यवस्थेवर प्रखर टीका केली. दलित साहित्याचा उदय हा सामाजिक सुधारणेचा महत्त्वाचा टप्पा मानला जातो.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांनी प्रेरित होऊन अनेक लेखकांनी दलितांच्या वेदना, संघर्ष आणि आत्मसन्मान यांचे वास्तववादी चित्रण केले. हे साहित्य समाजातील दडपशाहीविरोधात आवाज उठवणारे ठरले.

२. स्त्री-सुधारणा आणि स्त्रीवाद:

स्त्री ही केवळ सहनशील, त्यागी भूमिका बजावणारी नसून ती विचारशील, स्वावलंबी आणि स्वतंत्र व्यक्तिमत्त्व आहे, हा विचार आधुनिक मराठी साहित्यातून पुढे आला.

स्त्रीच्या शिक्षणाचा, स्वातंत्र्याचा, आत्मसन्मानाचा प्रश्न साहित्यिकांनी प्रभावीपणे मांडला. स्त्रीजीवनातील दुःख, अन्याय, कुटुंबातील बंधने आणि बदलती स्त्रीभूमिका हे विषय केंद्रस्थानी राहिले.

३. अंधश्रद्धा व रूढीपरंपरा:

आधुनिक मराठी साहित्याने अंधश्रद्धा, कर्मकांड आणि अवैज्ञानिक विचारांवर कठोर प्रहार केला. विवेकवाद,

तर्कशुद्धता आणि वैज्ञानिक दृष्टिकोन रुजवण्याचा प्रयत्न लेखकांनी केला.

अंधश्रद्धा मानवी प्रगतीस अडथळा ठरते, हे साहित्याच्या माध्यमातून ठळकपणे मांडले गेले.

४. ग्रामीण व शहरी जीवनातील संघर्ष:

ग्रामीण भागातील दारिद्र्य, शोषण, स्थलांतर आणि शहरी जीवनातील एकाकीपणा, ताणतणाव यांचे चित्रण आधुनिक मराठी साहित्यात आढळते.

ग्रामीण जीवनातील साधेपणा आणि शहरी जीवनातील स्पर्धा यातील संघर्ष मानवी परिवर्तनाला कारणीभूत ठरतो, हे साहित्यिकांनी दाखवून दिले.

मानवी परिवर्तन : संकल्पना:

मानवी परिवर्तन म्हणजे व्यक्तीच्या विचारांमध्ये, मूल्यांमध्ये आणि वर्तनामध्ये होणारा बदल. सामाजिक बदलांचा थेट परिणाम मानवी जीवनावर होतो. आधुनिक मराठी साहित्याने मानवी मनाचा खोल अभ्यास केला आहे.

आधुनिक मराठी साहित्यातील मानवी परिवर्तन:

१. आत्मभान व स्व-ओळख:

आधुनिक साहित्यातील पात्रे स्वतःच्या अस्तित्वाचा शोध घेताना दिसतात. सामाजिक दबावातून मुक्त होऊन स्वतःचा मार्ग शोधण्याची प्रक्रिया म्हणजे मानवी परिवर्तन होय.

२. नैतिक व मानसिक संघर्ष:

बदलत्या समाजात व्यक्तीला अनेक नैतिक प्रश्नांना सामोरे जावे लागते. परंपरा आणि आधुनिकता यातील संघर्ष साहित्याच्या माध्यमातून व्यक्त झाला आहे. या संघर्षातूनच मानवी विचारसरणीत बदल घडतो.

३. मूल्यपरिवर्तन:

पूर्वी सामूहिक जीवनाला महत्त्व असताना आधुनिक साहित्यात व्यक्तिकेंद्रित जीवनपद्धतीचे चित्रण

दिसते. कुटुंबसंस्था, नाती, सामाजिक बांधिलकी यांचे स्वरूप बदलताना दिसते.

प्रमुख साहित्यिक आणि त्यांचे योगदान:

आधुनिक मराठी साहित्यात अनेक लेखकांनी सामाजिक सुधारणा आणि मानवी परिवर्तन यावर प्रभावी लेखन केले.

- पु. ल. देशपांडे – मानवी स्वभाव, समाजातील विसंगती
- वि. स. खांडेकर – मानवी मूल्ये, नैतिकता
- दलित साहित्यिक – सामाजिक न्याय, समता
- स्त्रीवादी लेखिका – स्त्रीस्वातंत्र्य, आत्मसन्मान

साहित्य आणि समाज : परस्परसंबंध:

साहित्य समाजाला दिशा देते आणि समाजातील बदल साहित्याला नवे विषय देतो. आधुनिक मराठी

साहित्याने समाजातील अन्यायाविरोधात प्रश्न उपस्थित केले आणि मानवी परिवर्तनाची बीजे पेरली.

निष्कर्ष:

आधुनिक मराठी साहित्याने सामाजिक सुधारणा आणि मानवी परिवर्तन यांचे सशक्त दर्शन घडवले आहे. २००० सालापर्यंतच्या साहित्याने समाजातील विषमता, अन्याय, अंधश्रद्धा यांविरोधात आवाज उठवला आणि मानवी मूल्यांना प्राधान्य दिले. हे साहित्य केवळ वाचनापुरते मर्यादित न राहता समाजाच्या वैचारिक परिवर्तनाचे प्रभावी साधन ठरले आहे. त्यामुळे आधुनिक मराठी साहित्य हे समाजसुधारणेचे आणि मानवी परिवर्तनाचे महत्त्वपूर्ण माध्यम आहे, असे निश्चितपणे म्हणता येईल.

संदर्भ ग्रंथ:

1. खांडेकर, वि. स. – ययाति
2. देशपांडे, पु. ल. – निवडक साहित्य
3. आंबेडकर, डॉ. बाबासाहेब – लेखन व भाषण